

EMPIRIJSKI PRISTUPI IZBORNOM PONAŠANJU

Kao osnovni oblik stjecanja vlasti u suvremenim liberalno-buržoaskim državama, izborni procesi veoma su rano privukli pažnju kako političara, tako i politologa i svih ostalih stručnjaka, koji su s aspekta svojih disciplina mogli pridonijeti njihovu razumijevanju. Interes političara je pragmatičan i razumljiv; treba proučiti razloge opredjeljivanja biračkog tijela i mogućnosti djelovanja na opredjeljivanje, kako bi se određena partija, ideje ili ljudi probili u prvi plan, zadobili političku vlast u određenom društvu. Nauka je također u početku bila pozvana da pomogne političkom pragmatizmu i pitanje je da li je i danas uspjela prevladati takav pristup. Ipak, i pored konkretne »potrebe« svog angažmana (a praktičnu potrebu kao poticaj naučnog razvoja bilo bi i pogrešno i štetno odbaciti), izborni procesi pružaju nauci mogućnost širih uopćavanja i saznanja od fundamentalne teoretske važnosti. Izborni su procesi specifična socijalna akcija kratkog trajanja, ali velikog intenziteta, u kojoj se u jednoj odluci reflektiraju mnoge sociološke i psihološke determinante ljudske aktivnosti.

Ovdje ćemo prikazati pristupe izučavanju tih procesa i osnovne nalaze i zaključke do kojih su došli pojedini autori. Zbog relativno bogatog empirijskog materijala i nalaza koji se uglavnom podudaraju, nećemo uvijek posebno prikazivati pojedina istraživanja, već ćemo navoditi njihove opće karakteristike. Odmah treba reći da su to rezultati dobiveni u zemljama drugačijeg političkog, pa prema tome i izbornog sistema nego u nas, da su istraživači nužno koncipirali svoja istraživanja, pa i interpretaciju rezultata u skladu s problemima kako su uočavani u određenom političkom kontekstu. Nesumnjivo, najbrojnija su istraživanja u tom području obavljena u SAD i najveći broj rezultata i metodoloških pristupa potječe odatle; međutim, koliko smo imali uvida u rezultate dobivene u drugim zemljama, pokušali smo i njih navesti.

Način istraživanja

Svakako da se u analizi političkog ponašanja mogu primijeniti mnogi načini, ne samo socijalne psihologije, već, kao što je to Lasswell pokazao, i kliničke psihologije. Izbor načina uvijek je na stanovit način ograničen

određenjem problema istraživanja. Budući je analiza izbornog ponašanja većinom usmjerena na pokušaje općenitijih zaključivanja, i vrsta podataka to mora omogućiti. Uglavnom su u istraživanjima iskorištena dva izvora podataka: jedno su statistički podaci o rezultatima izbora, a drugi rezultati sistematski provedenih anketa.

Statistički podaci o rezultatima izbora

Analiza izbornih statistika veoma se često zove i proučavanje »činjenice agregata«, jer smo tu u prvom redu usmjereni na određeni dio populacije i možemo analizirati rezultate jedino takve cjeline. Primjer je takvih činjenica npr. da je u jednoj izbornoj jedinici za kandidata X glasalo 60% biračkog tijela, za kandidata Y 30%, a 10% nije izišlo na biralište. Međutim, kako je neki pojedinac unutar tog »agregata« glasao, to ne znamo. Osnova su takvom pristupu rezultati izbora, koji sadrže podatke o postotku glasača i o preferenciji kandidata (partija) u pojedinim izbornim jedinicama. Pristup takvoj vrsti činjenica jeste **ekološki** (izraz posuđen iz biologije, a označava studij odnosa organizma s okolinom, odnosno međuodnose živih organizama i okoline). Ekološka studija izbornog ponašanja teži da razumije međusobne odnose političkih partija i birača, kako između sebe, tako i u odnosu prema socijalnom kontekstu u kojem djeluju. Takve su studije najčešće rasprave o rezultatima izbora u pojedinim područjima s obzirom na broj glasača (izborna participacija) i na rezultate (izborna preferencija). Ti se podaci onda uspoređuju s različitim političkim, socijalnim i ekonomskim podacima o tom području i stanovništvu — vrstama dominantnih djelatnosti, visini prihoda, etničkom sastavu, religijskoj pripadnosti, izbornim zakonima, različitim povijesnim podacima i slično. Dobivene rezultate autori pokušavaju objasniti karakteristikama populacije. Osnovna logika tog pristupa može se vidjeti iz ovog citata¹:

»Statistički podaci izbornih rezultata po sebi daju mali uvid u izbornu ponašanje. Da bismo u to dobili uvid, prijeko je potrebno pronaći vrstu ljudi koji glasaju na određeni način. Nemoguće je, i nepoželjno, ustanoviti kako svaki pojedinac glasa, ali je moguće ustvrditi kako glasači u svakoj izbornoj jedinici glasaju kao tijelo; a budući da građani u tim malim izbornim jedinicama imaju mnogo zajedničkih karakteristika, moguće je sa sigurnošću generalizirati odnos između određenog načina glasanja i izvjesne vrste ljudi.«

Međutim, koliko god takav pristup bio prihvatljiv, on u sebi sadrži očitu pogrešku. Dominantnost izbora jedne partije u mjestu gdje dominira određena rasna skupina, još uvijek nije dovoljno da se zaključuje o povezanosti rase i izbora; odnosno, onog trenutka kada se s deskripcije prelazi na kauzalnu analizu, taj pristup čini osnovnu pogrešku. Neka su istraživanja pokazala da su nalazi ekološkog pristupa u suprotnosti s rezultatima dobivenim kada je pojedinac osnova analize².

¹ Olds and Sannon: *St Louis Voting Behavior Study 1948* prema: A. Ranney: »Essays on the behavioral study of politics« str. 95.

² W. S. Robinson: »Ecological Correlations and the Behavior of Individuals« *Am. Soc. Rev.* Vol. 15/1950.

Koliko god ta zamjerka takvoj analizi bila opravdana, to još ne znači da i cijeli pristup, a pogotovu izvor podataka, ne omogućavaju politološki vrijedne studije, naravno pod uvjetom da se uvijek vodi računa o prirodi činjenica kojima se služimo.

Osnovne su prednosti ove vrste podataka:

— veoma ih je lako prikupiti i analizirati; pristupačni su svima i ne zahtijevaju neko posebno znanje u obradi;

— dobiveni podaci imaju »težinu«, to je stvarna aktivnost biračkog tijela, koja je, bez obzira na kompleks socijalno-psiholoških procesa što uvjetuju aktivnost birača, osnova političkog zbivanja;

— podaci su komparabilni između pojedinih područja, u različitim vremenskim intervalima, i u različitim studijama;

— takav pristup i analiza omogućavaju relevantne hipoteze koje se mogu provjeravati adekvatnijim načinima;

— izborna je statistika nezamjenjiv izvor podataka za povijesnu analizu, koja nam veoma često omogućava da razumijemo dobivene podatke.

Način ankete

Tri su osnovna razloga zbog kojih se primjenjuje anketa u analizi izbornih procesa. Prvi se sastoji u tome što nam rezultati izbora omogućavaju analizu izbornog ponašanja tek poslije same aktivnosti. Na taj se način gubi onaj osnovni pragmatičan razlog proučavanja tih procesa — mogućnost predviđanja i djelovanja na političko ponašanje. Za razliku od statističnih podataka o rezultatima izbora, anketa je moguća u svakom trenutku izbornog procesa.

Drugi je razlog u vrsti podataka i mogućnosti analize. U rezultatima izbora raspoložemo jedino demografskom vrstom podataka (s tim da podatke shvatimo veoma široko: osim spola, starosti, visine prihoda, također i religijsku pripadnost i sl.), »teškim« podacima o izbornoj aktivnosti (izišli na biralište ili ne, i preferencija pojedinih partija), ali ujedno i »grubim«, odnosno nedovoljno osjetljivima za finije razlike kako u participaciji tako i u preferenciji. Primjenjujući anketu mi možemo doći i do socijalno-psiholoških podataka; percepcija stavova, motivacija, a upravo su to one varijable na koje se eventualno može djelovati da bi se usmjerilo političko ponašanje i, svakako, da bi se ono razumjelo.

Kao treće, anketa nam daje podatke na »individualnoj« razini, tako da smo uvijek u stanju uočavati promjene u zavisnim varijablama, s obzirom na više ili manje izolirane karakteristike ispitanika.

Te prednosti ankete dovele su do njezina naglog razvoja i do široke primjene u većini društvenih nauka. U analizi izborne aktivnosti postala je nezamjenjiv način i od II svjetskog rata u rijetko se kojoj zemlji sistematski ne analiziraju tako dobiveni podaci. Bez obzira na vrstu podataka ili na sam cilj istraživanja, anketa je, tako reći po definiciji, socijalno-psihološki način. Jedinica analize jest odgovor pojedinca, a

oblik analize povezivanje karakteristika pojedinca i njegove izborne odluke. Primjenom ankete nema više ograničenja s obzirom na podatke koje želimo razmatrati. Sve ono što nas zanima u pojedinca s obzirom na njegove političke aktivnosti (i ne samo političke), može postati njezin sadržaj: percepcija socijalne i političke okoline u kojoj se pojedinac kreće, njegovi stavovi prema najrazličitijim aspektima okoline, njegova motivacija za uključivanje u određene procese, kao socijalno-psihološke kategorije i, naravno, mogućnost utvrđivanja nekih objektivnih podataka o ispitaniku, kao što su spol, starost, prihod i slično (često definirane kao demografske, mada bi za neke od tih podataka prije odgovarao termin socio-ekonomske kategorije). Zbog prividne jednostavnosti konstrukcije i prikupljanja podataka, anketa se veoma često zlorabi u istraživanjima društvenih pojava. Zanimljivo je da su to verbalni iskazi pojedinaca, podložni mnogim utjecajima i da, ako nije pažljivo konstruirana, može dati rezultate koji su sve prije samo ne valjani pokazatelji ispitivanih varijabli. Konstruiranje ankete, izbor adekvatnog uzorka na kojem se anketa primjenjuje i primjena adekvatnih statističkih postupaka da bi se izolirale i dovele u odnos pojedine varijable, samo su neki od važnijih elemenata o kojima treba voditi računa pri upotrebi tog načina.

Mogućnost primjene ankete na određenim uzorcima i u ono vrijeme kada to istraživaču odgovara dovelo je do razrade posebnog oblika primjene ankete — **panel studije**³. Osnovna je karakteristika panel-studije u ponovljenoj primjeni ankete na istom uzorku u različitim vremenskim razdobljima. Na taj se način može pratiti proces formiranja odluke i djelovanja nekih varijabli na taj proces. Najčešće se taj način primjenjuje na ispitivanje djelovanja sredstava informiranja ili na ispitivanje efekata pojedinih događaja na stav, odnosno orijentaciju ispitanika. Od godine 1943, kada je Newcomb⁴ proveo prvo veliko istraživanje tim načinom, panel postaje osnovna tehnika za proučavanje dinamike političkog ponašanja, odnosno procesa donošenja političkih odluka.

Pored svojih nesumnjivih prednosti, kao što su mogućnost praćenja procesa formiranja stava i odluke, ispitivanja djelovanja neke vanjske varijable koja je, bez obzira na to je li uvedena sistematski (informiranje, propaganda) ili se desila slučajno (međunarodni sukobi i sl.), eventualno mogla djelovati između dva ispitivanja, itd. panel ima i svojih nedostataka. Spomenut ćemo ovdje dva koja su po našem mišljenju osnovna. Kao prvo, nedostatak tehničke organizacije prirode u panel-istraživanja dolazi do velikog osipanja uzorka. Osipanje je pogotovu veliko ako se ispitivanje mora provesti u relativno kratkom vremenu. Drugi je prigovor puno ozbiljniji, jer se odnosi na mogućnost direktnog utjecaja tog načina na rezultate istraživanja. Jednom datj odgovori mogu determinirati i buduće odgovore, bez obzira na djelovanje neke nove varijable. Pojedinaac teži da bude konzistentan u svojim odgovo-

³ Taj način prvi je primijenio S. A. Rice: »Quantitative methods in politics« 1928, prema: S. M. Lipset i dr. »The psychology of voting« in G. Lindzey: »Handbook of social psychology«, Vol. II

⁴ T. M. Newcomb: »Personality and social change: Attitude formation in a student community«, N. Y. 1943, prema G. Lindzey cit. rad.

rima, tako da se jednom dani odgovori ponavljaju, mada je pojedinac možda i promijenio svoj odnos prema pojavi. Također, jednom provedeno ispitivanje može motivaciono djelovati na ispitanika, tako da on traži informacije o pitanjima s kojima je bio suočen. Navedeni nedostaci panela mogu se donekle prevladati primjenom ankete na kontrolnim nezavisnim uzorcima. Naravno, to povećava troškove istraživanja.

Izborna participacija

Analiza podataka, u prvo vrijeme podataka o rezultatima izbora, a kasnije i anketa, pokazala je da su stvarne prilike veoma daleko od opće proklamiranih principa demokratskog društva u kojem svi punoljetni građani svojim izbornim odlukama utječu na političke procese u društvu u kojem žive. Analize su ukazale na veliku rasprostranjenost političke pasivnosti, koja je možda najjasnije izražena u izornoj apstinenciji. Pitanje o razlozima takve nezainteresiranosti nužno u prvi plan postavlja razloge političke zainteresiranosti. Da bi se odgovorilo na ta pitanja, pokušale su se uočiti opće karakteristike »pasivnih« birača. Pri tom, autori su se u prvo vrijeme ograničili na analizu demografskih i socijalno-ekonomskih kategorija, naravno, s tim da interpretacija rezultata ne može mimoći socijalno-psihološke kategorije, odnosno, socijalno-psihološke kategorije interventna su varijabla između tih karakteristika i izborne odluke, u ovom slučaju participacije. Ako postavimo analizu u drugom pravcu, možemo reći da psihološka analiza zahtijeva razumijevanje i osobe i psihološkog svijeta koji je okružuje, ili, kao što kaže Kurt Lewin: »Ponašanje ovisi o položaju osobe i njezine okoline. Da bi se razumjelo ili predvidjelo ponašanje, osoba i njezina okolina moraju se razmatrati kao konstelacija međuzavisnih činilaca.«⁵

Običan statistički podatak o manjoj izornoj participaciji žena, znači odnos jedne demografske varijable (spol) i političke aktivnosti, sadrži u sebi i socijalno-psihološke kategorije, u prvom redu stavove i motivacije koji su rezultat društveno-ekonomskog položaja žene.

Istraživanja u različitim zemljama dala su više-manje slične rezultate o odnosu demografskih i socio-ekonomskih karakteristika i izborne participacije⁶. Ovdje ćemo tabelarno prikazati rezultate jednog takvog istraživanja⁷.

⁵ K. Lewin: »Field theory in social science«

⁶ B. R. Berelson i dr. »Voting« Chicago Press 1954. Pertti Personnen »Studies on Finnish political behavior« in A. Ranney: cit. rad M. Benney and P. Geiss: »Social class and Politics in Greenwich« British Journal of Sociology I/1951. M. Abrams: »Social trends and electoral behavior« in British J. of Soc. Vol. XIII No. 3/1962.

⁷ A. Campbell: »The Voter Decides« prema: R. Lane: »Political Life« The Free Press 1964.

Demografske karakteristike	Postotak birača koji nije izišao na izbore	
	1948.	1952.
spol		
— muškarci	31%	21%
— žene	41	31
starost		
21—34	44	32
35—44	34	24
45—54	25	21
55 i više	37	23
religija		
protestanti	42	32
katolici	21	15
rasa		
bijelci	34	21
crnci	64	67
tip naselja		
metropole	17	21
gradovi	37	27
seoska područja	59	32
obrazovanje		
osnovno	45	38
srednje	33	20
visoko	21	10
zanimanje		
stručnjaci i rukovodioci	25	12
službenici	19	19
kvalif. i polukvalif.	29	26
nekvalificirani	50	40
radnici u poljoprivredi	58	33
prihodi		
ispod 2.000 dol.	54	47
2.000—2.999	39	32
3.000—3.999	26	24
4.000—4.999	25	17
5.000 i više	18	12

Podaci tako prikazani kriju u sebi mogućnost pogrešne interpretacije, kao što smo već naglasili za ekološke analize. Mnoge se karakteristike međusobno preklapaju, pa je teško iz tako prezentiranih podataka uočiti one koji su »odgovorni« za pasivnost velikog dijela biračkog tijela. Budući da su varijable prihod, obrazovanje i područje stanovanja najviše povezane s pasivnošću, provedene su daljnje analize, uz kontrolu tih činilaca. Pokazalo se da uz takvu kontrolu religijska pripadnost nije povezana s participacijom, jer su katolici uglavnom nastanjeni u većim gradovima, a protestanti na selu, pa je razlika između protestanata i katolika u prvom redu rezultat veličine naselja. Slične analize pokazale su također da je odnos rasne pripadnosti i pasivnosti u prvom redu rezultat razlika u obrazovanju i visini prihoda.

Zanimljiv je također odnos obrazovanja i visine prihoda prema pasivnosti. Na prvi se pogled čini da se oni preklapaju, odnosno da su prihodi određeni obrazovanjem i da je prema tome obrazovanje odlučna determinanta izborne participacije. Rezultati su, međutim, pokazali da ta dva činioca djeluju nezavisno⁸, mada je utjecaj obrazovanja veći. Naravno, iz takvih rezultata ne može se neposredno zaključivati o od-

⁸ Connelly and Field: »The Non-Voter: Who he is, What he Thinks« Public Opinion Quarterly 8/1944.

nosu npr. prihoda i participacije. Visina prihoda samo je pokazatelj nekih drugih činilaca koji djeluju na participaciju. Sudjelovanje na izborima nije samo način da se utječe na politiku, već i društvena aktivnost u kojoj se često smetne s uma osnovni cilj, a pokušavaju zadovoljiti neki drugi socijalni zahtjevi. »Građanska dužnost« je termin koji veoma često pokriva prisilu konformizma, a čini nam se da je ta prisila u stanovitom odnosu i s visinom prihoda, koji je jedan od bitnih elemenata socio-ekonomskog statusa. Upravo tu i vidimo socijalno-psihološke elemente takve analize, bez kojih bi se inače rezultati sveli na mehaničke međusobne odnose.

Oni mlađi — manje sudjeluju u izbornoj aktivnosti, ne samo zato što su biološki na određenom stupnju sazrijevanja, već u prvom redu stoga što mladi imaju neke opće karakteristike koje ih razlikuju od drugih skupina, imaju svoj specifičan status i ulogu u društvu, iz kojih se onda može razumjeti i neko specifično ponašanje.

Čini se da bez obzira na specifičnosti političkog sistema postoje neke karakteristike birača koje su povezane s većom, odnosno manjom izbornom participacijom. U istraživanjima u Poljskoj⁹ i u nas¹⁰ uočeno je da je izborna participacija manja u birača s nižim obrazovanjem, žena i mlađih dobnih skupina. Što se tiče obrazovanja, razlog je svakako u stvaranju preduvjeta za političku aktivnost prijeko potrebnih u svim političkim sistemima, a pogotovo u nas. U odnosu spola i političke participacije čini nam se da su uočene razlike u prvom redu determinirane razlikama u obrazovanju, a ne manjoj sklonosti žena da sudjeluju u političkim zbivanjima. Pa kada bi razlike postojale i bez obzira na školovanje, interpretacija takvog rezultata morala bi razmatrati status žene u društvu s obzirom na povijesni i kulturni kontekst, a ne urođene, trajne osobine žena.

Sve karakteristike koje smo do sada spomenuli samo su determinante položaja pojedinca u grupi i društvu, njegova socio-ekonomskog statusa, pa prema tome i normi i oblika ponašanja i usvajanja nekih općih vrijednosti. Izorno je ponašanje tradicionalni oblik ponašanja liberalno-buržoaskih društava, društvena vrijednost koja zahtijeva određeni stav i aktivnost.

Promatrajući demografske i socio-ekonomske karakteristike birača, možemo uočiti neke opće činioce karakteristične za »aktivne« i »pasivne« birače. U interpretaciji se, međutim, moramo usmjeriti na mehanizme grupne dinamike, potrebe kao rezultate socio-ekonomskog položaja i određene grupne pripadnosti i stavove i vrijednosti koje grupa prihvaća.

Međutim, sve to još uvijek nije dovoljno da se odredi i razumije pasivnost građana. Prema Campbellu¹¹, »pravi pasivan građanin je onaj koji ne glasa zbog nedostatka motivacije«. U potpunosti prihvaćamo takvo mišljenje; za razumijevanje motivacione strukture situacije koja

⁹ J. Wiart: »Elections and Voting behavior in Poland« in A. Ranney cit. r

¹⁰ M. Zvonarević i dr.: »Neki aspekti izbora za općinske skupštine u Zagrebu«, »Politička misao« 1—2/1966.

¹¹ A. Campbell: »The passive citizen« Acta Sociologica-Scandinavian Review of Sociologica Vol. 6 Fasc. 1—2/1962.

je u pozadini političke pasivnosti nije nam dovoljno poznavati sociološke karakteristike. Socio-ekonomski status uvelike nam ukazuje na određene aspekte političkog položaja, ali to nije dovoljno da se uoči motivacija. To svakako ne znači da motivaciju izdvajamo iz socijalnog konteksta i svodimo na individualne karakteristike, već jedino da ona mora biti središte promatranja i da putem nje treba analizirati participaciju. Campbell¹² postavlja opće pravilo koje glasi: »Motivaciona sila izborne situacije bit će proporcionalna percipiranoj mogućnosti da glasanje za jednu, a ne za drugu alternativu, ima značenje za glasače.«

Okolnosti koje na to mogu djelovati jesu:¹³

1. Ako se bira netko tko neće moći utjecati u tijelu u koje se bira, to je destimulativno. To je slučaj kada se želi dati demokratski oblik, mada je moć u drugim rukama.

2. Što veći broj glasača o nečemu odlučuje, to je motivacija manja, jer se individualni glas »izgubi« i pojedinac osjeća da on o tome ne odlučuje.

3. Razina na kojoj se bira: izbori za predsjednika stimulaturniji su nego za gradsku skupštinu.

Okolnosti što ih navodi Campbell na direktan su ili indirektan način povezane s tzv. »interesnim glasanjem«, odnosno s izlaskom na biralište, koje je uzrokovano nekim vrijednostima ili interesom birača što ga teže zadovoljiti izbornim procesom. Međutim, veoma često ljudi sudjeluju u izborima ne zato što vjeruju da je bilo koja predložena alternativa u bilo kakvoj vezi s njima, već jednostavno zato što su podvrgnuti grupnom pritisku koji od njih zahtijeva da izvršavaju svoju »građansku dužnost«. Takav oblik participacije često se naziva »konformno glasanje«.

Prema tome, pasivnost može biti rezultat kako nedostatka »intrinzične« motivacije, odnosno nesagledavanja mogućnosti zadovoljenja svojih potreba putem izborne aktivnosti, tako i nedostatka »ekstrenzične« motivacije, odnosno nepostojanja pritiska da se sudjeluje u izornoj aktivnosti.

Na osnovi takvog razmatranja Lipset¹⁴ i dr.¹⁵ navode četiri »zakona« pod koja se mogu svesti uočene razlike u participaciji. Grupa će više sudjelovati u izborima:

¹² Ibid.

¹³ Ibid.

¹⁴ S. M. Lipset i dr. cit. rad

¹⁵ Na osnovi analiza izlaska na izbore u pojedinim pokrajinama u Finskoj, E. Alardt je ukazao na ove karakteristike pokrajina koje utječu na glasanje:

1. jedna partija izrazito dominira
2. jaka politička tradicija
3. ekonomija je ili izrazito industrijska ili poljoprivredna
4. ne postoje velike ekonomske razlike
5. ne postoje velike društvene razlike
6. dominantni politički pokret i religija nisu u suprotnosti;

1. ako su njezini interesi povezani s politikom uprave;
2. ako ima više mogućnosti da se obavijesti o važnosti politike uprave za njezine interese;
3. ako je izložena socijalnom pritisku što ga zahtijeva glasanje;
4. ako pritisak da glasa nije usmjeren u različitim političkim pravcima, tako da se stvara konflikt kako da se glasa.

Izborna orijentacija

Izborna orijentacija veoma je usko povezana s izbornom participacijom. U skladu s već citiranim mišljenjem A. Campbella, »prava« je participacija jedino ona koja je zasnovana na percepciji mogućnosti djelovanja putem izborne situacije na zadovoljavanje svojih potreba. Prema tome, takva participacija već u sebi uključuje i orijentaciju prema jednoj od alternativa.

Izbori su oblici političke borbe, koja je u svojoj osnovi i klasna borba. Političke partije koje predstavljaju alternative u izbornoj situaciji jesu, barem teoretski, reprezentanti interesa u nekom društvu. Motivacija birača jest proporcionalna percepcija podudaranja uloge i ciljeva neke od partija s njihovim potrebama.

Najveći broj istraživanja usmjeren je upravo na ispitivanje socijalno-ekonomskih karakteristika birača i njihove izborne orijentacije. »Na osnovi objektivne pripadnosti nekoj klasi i percepciji svoje klasne pripadnosti određuje se 'klasna svijest'. Ti podaci uspoređuju se s glasanjem za neku od partija.«¹⁶ Objektivno određenje klasne pripadnosti najčešće je zamijenjeno pojmom »socio-ekonomskog statusa«. Usmjerenost istraživača na ispitivanje povezanosti socio-ekonomskog statusa i izborne orijentiranosti razumljivo je. Socijalno-ekonomski položaj mjesto je na društvenoj hijerarhiji koje određuje strukturu potreba i stavova usmjerenih na mijenjanje ili zadržavanje postojećeg stanja. Sam socijalno-ekonomski status nije povezan ni s jednom određenom vrstom ponašanja. Kao što smo već ranije rekli, između objektivnih karakteristika i određenog oblika aktivnosti nalazi se struktura ličnosti kao interventna varijabla. Kada bi socio-ekonomski status i političko ponašanje bili direktno povezani, ispitivanja ne bi bila potrebna, jer bi svi pripadnici određenog statusa glasali na isti način. Misao da je čovjek »politički ono što je socijalno« znači jedino to da socijalna determinanta **uvelike** određuje njegove potrebe i stavove, vjerovanja i percepciju politički relevantne okoline, pa prema tome i vrstu i pravac političke akcije, ali ne i jedino to.

Sumirajući rezultate do kojih su došli, Lazarsfeld i dr. kažu: Uobičajena je misao u Amerikanaca da je čovjek jedino ono što on misli da jest, misao koja odražava tipično američko vjerovanje u neograničene mogućnosti, tendenciju stalnog napredovanja i sl. Sada smo uočili da je suprotna misao točna: čovjek misli politički onako kakav je socijalno.

¹⁶ H. Eulau: »Class identification and projection in voting behavior« The Western Political Quarterly sept. 1955.

Socijalne karakteristike određuju političku preferenciju.¹⁷ Međutim uočene korelacije između socio-ekonomskih karakteristika i izbornog opredjeljenja u SAD rijetko su kada veće od 0,50. Drugim riječima, te karakteristike određuju jedino 25% varijance izborne orijentacije u SAD. Tako niska povezanost statusa i političke orijentacije može se objasniti neadekvatnim pokazateljima socijalnog statusa, nepodudarnošću socijalnog položaja i svijesti o tom položaju, utjecajem mnogobrojnih socijalnih grupa u kojima se pojedinac kreće, a također nedovoljnom određenošću alternativa između kojih se bira. Demokratska i Republikanska partija, koje predstavljaju alternative američkih izbora, često se puta klasificiraju kao liberalna (demokratska partija) i konzervativna (republikanska partija) orijentacija. Međutim, i sami su američki autori svjesni da je to navučena podjela. Prema tome, ako nam kriterij orijentacije nije dovoljno određen, a pojedinac pripada različitim socijalnim grupama (etničkim, religioznim) kao što je to slučaj u SAD, i pored toga nije dovoljno identificiran sa svojim socijalnim položajem (uslijed mita o »mobilnosti« i »mogućnosti« američkog društva), ne treba nas čuditi relativno niska dobivena povezanost.

Čini nam se da je za takvu vrstu analize kudikamo zahvalnija zapadno-evropska politička situacija, gdje su tradicionalne političke stranke ipak usklađenije s društvenim interesima. Prikazat ćemo ovdje rezultate Gallupovih ispitivanja u Velikoj Britaniji u razdoblju od 1945—1964. godine.¹⁸

Viša srednja klasa

	1945.	1950.	1951.	1955.	1959.	1964.
— Konzervativna	76	79	90	89	87	77
— Laburistička	14	9	6	9	6	9
— Liberalna	10	12	4	2	7	14

Srednja klasa

	1945.	1950.	1951.	1955.	1959.	1964.
— Konzervativna	61	69	73	77	76	65
— Laburistička	24	17	22	21	16	22
— Liberalna	15	14	5	2	8	13

Radnička klasa

	1945.	1950.	1951.	1955.	1959.	1964.
— Konzervativna	32	36	44	41	40	33
— Laburistička	57	53	52	57	54	53
— Liberalna	11	11	4	2	6	14

¹⁷ Lazarsfeld, Berelson, Gaudet.: »The people's choice«, Columbia University Press 1948.

¹⁸ H. Durant: »Voting behavior in Britain 1945—1964« in R. Rose: Studies in British Politics«, Macmillan, 1966.

Najsiromašniji

	1945.	1950.	1951.	1955.	1959.	1964.
— Konzervativna	32	24	31	44	25	32
— Laburistička	57	64	67	54	68	59
— Liberalna	11	12	2	2	7	9

Tabele nam ukazuju na nekoliko važnih momenata: kao prvo, u funkciji klasne pripadnosti mijenja se izborna orijentacija,¹⁹ drugo, unutar pojedinih klasa ta povezanost nije jednaka (u višim klasama više su konzervativni, nego što su u nižim za laburističku partiju) i treće, Liberalna partija ima podjednak broj glasača u svim slojevima, što ukazuje na to da gubi svoj socijalni oslonac.

Za nas je ovdje posebno zanimljiv podatak o biračima iz nižih društvenih slojeva koji se opredjeljuju za konzervativnu alternativu. Lipset i dr. sumirali su rezultate dosadašnjih istraživanja i navode karakteristike lijevo, odnosno desno orijentiranih birača nižih socijalnih klasa:²⁰

visoki %/o-ci lijevih birača

- veći gradovi
- veća poduzeća
- područje visoke nezaposlenosti
- manjinska religiozna ili etnička grupa
- ekonomski napredna područja
- radnici u Evropi

specifična zanimanja

- rudari, ribari, radnici na farmi, pomorci, šumski radnici

manji %/o-ci lijevih birača

- manji gradovi, sela
- manja poduzeća
- područja male nezaposlenosti
- većinska religiozna ili etnička grupa
- ekonomski zaostala područja
- radnici u SAD

specifična zanimanja

- sluge, uslužni radnici, seljaci, službenici

Sve ove uočene karakteristike lako se mogu objasniti terminima potreba, grupnog pritiska i težnje za izjednačavanjem. U velikim gradovima i velikim poduzećima, nasuprot malim, manje su prisutne socijalne grupe koje bi mogle vršiti pritisak (socijalni ili ekonomski) ka konzervativnom glasanju. Lakše je moguće sindikalno organiziranje (i odmah grupni pritisak ka radikalnom). Visoka nezaposlenost uvijek je uvjetovala porast lijevih birača, kao rezultat nezadovoljenih potreba i ciljeva lijeve orijentacije (veća socijalna jednakost). Manjinska etnička ili religiozna grupa uvijek je pretežno lijevo orijentirana, kao otpor pritisku većinskih grupa. Ekonomski napredak dovodi do veće organiziranosti radnika, višeg stupnja obrazovanosti i uočavanja načina kako da se riješe problemi. Veća konzervativnost američkih radnika tumači se vjerovanjem u mogućnost da se u datim uvjetima može postići nešto

¹⁹ Rezultati su u izvorima prikazani u postocima tako da je teško odrediti indeks povezanosti. R. Alford u »Party and Society«, London, Murray 1964, navodi da u usporedbi s Kanadom i Australijom, u V. Britaniji najveće je slaganje između klasne pripadnosti i izborne orijentacije.

²⁰ Lipset i dr. cit. rad.

bolje. Isto su tako i razlike među zanimanjima razumljive. Ona zanimanja koja su orijentiranija lijevim alternativama karakteristična su po tome što se obavljaju u socijalno homogenoj okolini i predstavljaju »neposrednu proizvodnju«, a zanimanja koja su manje lijevo orijentirana uglavnom su »usluge« i »administracija« i obavljaju se u heterogenoj socijalnoj okolini. Za seljake je i inače poznato da su konzervativniji po svojoj orijentaciji (tu se prelama nekoliko već navedenih karakteristika: jak socijalni pritisak prema tradiciji, vezanost uz zemlju, manja mjesta, niže obrazovanje i sl.).

Ranije smo rekli da su devijacije među biračima iz viših socijalnih slojeva manje. Općenito se vjeruje da to uvjetuju dva razloga: prvi je, svakako, težnja da se očuva svoj socijalni položaj, pa je prema tome prirodan i izbor desnih partija kao nosilaca takvih interesa. U nižih slojeva može postojati nada u individualnu mogućnost mijenjanja socijalnog položaja, pa prema tome i podrška onim partijama koje predstavljaju socijalne položaje kojima oni teže. Drugi je razlog u puno većoj komunikaciji među višim slojevima, a posebno u mogućnostima tih slojeva da sredstvima masovnog komuniciranja djeluju na javno mnijenje u skladu sa svojim interesima.

Berelson i sur.²¹ pokazali su da je pored socio-ekonomskog statusa (ustanovljenog na osnovi objektivnih pokazatelja) i subjektivna identifikacija povezana s izbornom orijentacijom. Unutar istih socio-ekonomskih grupa, pojedinci više glasaju za republikansku stranku ako se identificiraju s višim socijalnim statusom, odnosno za demokrate ako se identificiraju s nižim. U istom istraživanju iznesen je i niz tvrdnji koje na neki način predstavljaju »američki način života«, odnosno vrijednosti u američkom društvu. One su prihvaćene bez obzira na socijalno-ekonomski status, što ukazuje na veliku identifikaciju tih slojeva društva i na izraziti konformizam, a također na uniformnost ponuđenih alternativa u izornoj situaciji.

Naravno, pored socio-ekonomskog statusa, na orijentiranost u izborima utječu i neki drugi elementi. Istraživanja su se uglavnom bavila utjecajem roditelja na političku socijalizaciju, ulogom različitih socijalnih grupa i odnosom starosti i spola prema izbornim alternativama. Pokazalo se ovo: ondje gdje ne postoje vidljivo naznačene razlike u alternativama, koje bi se mogle povezati sa socijalno-ekonomskim statusom birača, u prvi plan dolaze »sekundarni«, psihološki činioci i orijentacija je u prvom redu određena grupnom pripadnošću i tradicijom, a politička je borba interesnih strana samo niz trenutačnih orijentacija, a nimalo ne trajna politička usmjerenost s određenim programom. To u prvom redu vrijedi za SAD. U mnogim istraživanjima pokazalo se da djeca glasaju za onu partiju za koju su glasali i njihovi roditelji. Berelson i suradnici smatraju upravo taj utjecaj tradicije, odnosno političke orijentacije formirane u obiteljskom krugu, jednim od obrazloženja manjeg utjecaja socio-ekonomskog statusa. U istraživanju su pokazali da u SAD 75% djece bira istu partiju koju i roditelji. Međutim, kada se kontrolira socio-ekonomski status, postotak se penje na više od 85%. U jednom drugom

²¹ Berelson i dr. cit. rad

istraživanju, provedenom među studentima,²² isto je tako izrazito slaganje njihova izbora i izbora roditelja, pa autori zaključuju da »više nema ni pobune protiv roditelja kao zamjene za pobunu protiv društva«. Istraživanja u Finskoj,²³ također među studentima, pokazala su da 65% glasa za istu partiju za koju i roditelji, s tim da je utjecaj obitelji najmanji u lijevih partija, a najveći u konzervativnih (90% bira istu partiju kao i roditelji). Međutim, zanimljivo je da pored obiteljskog utjecaja postoji i stanovita orijentacija mladih da se ipak više okreću prema lijevim partijama nego starije grupe. S jedne strane to je svakako rezultat jačanja lijevih partija uopće, koje onda mlade generacije zatiču, ali to je i znak nekonformizma mladih, koji u lijevim orijentacijama nalaze adekvatniji izraz svojih potreba. Gallupova istraživanja u Velikoj Britaniji pokazuju da je najmlađa dobna skupina pretežno za Laburističku stranku, u svim poslijeratnim izborima, starosna skupina između 30—49. godine podijelila je svoje glasove, a skupina između 50. i 64. godine glasala je pretežno za konzervativnu stranku.²⁴ Do sličnih rezultata došlo se i u Francuskoj. Na izborima godine 1968. odnos »mladih« i »starijih« birača koji su glasali za pojedine partije bio je ovakav²⁵:

	komunisti	socijalisti	unija za V rep.	dem. centar	rep. nezavisni
— mladi	61	65	57	57	55
— stari	39	35	43	43	45

Istražujući odnos spola i izborne orijentacije, zapaženo je, gotovo svugdje, da su žene orijentiranije na konzervativne solucije nego muškarci. Međutim, ti su nalazi gotovo uvijek obrazlagani statusom žene u društvu, većom izoliranošću žene zbog zaduženja u porodici, većim utjecajem tradicije, manjim brojem žena u radnom odnosu i sl. Činjenica da su žene u Finskoj konzervativnije objašnjavala se većim brojem žena u višim starosnim grupama i u grupi izvan bračnog odnosa. Tu tendenciju žena prema konzervativnijim alternativama veoma ilustrativno pokazuju podaci dobiveni u Francuskoj na nedavnim izborima 1968.

	komunisti	socijalisti	unija za V rep.	dem. centar	rep. nezavisni
— muškarci	60	57	55	54	46
— žene	40	43	45	46	54

²² R. Goldsen, M. Rossenberg, R. Williams, E. Suchman: »Political Apathy, Economic Conservatism« in B. H. Stoodly: »Society and Self« The Free Press of Glencoe 1962.

²³ P. Personen cit. rad

²⁴ H. Durant cit. rad

²⁵ »Sondages« 1968/2 str. 101.

Pored tih varijabli, povezanih s izbornom participacijom, za istraživače je svakako zanimljivo je li s izborom pojedinih alternativa povezan i odgovarajući sistem stavova prema društveno i politički relevantnim zbivanjima, postoje li razlike u percepciji tih zbivanja među biračima pojedinih partija i, također, kakav je efekt propagande pojedinih partija, grupa i pojedinaca.

Na odnos strukture stavova i političke preferencije ukazao je Eysenck²⁶. Prema njemu, politički relevantni stavovi zapravo su kontinuum radikalizam-konzervativizam, koji se sastoji u prihvatanju društvenih normi i vrijednosti, njihovu odbacivanju i težnji da se postave nove (radikalizam), odnosno težnji da se društvo vrati prema preživjelim shvaćanjima (konzervativizam). Primjena te skale, na uzorku birača u V. Britaniji, pokazala je da se stvarno birači na toj skali nalaze na onim mjestima koja su u skladu s njihovom izbornom preferencijom, odnosno njihovi su stavovi u skladu s njihovim izborom. Birači komunističke partije našli su se na lijevom, radikalnom ekstremu, onda su slijedili laburisti, liberali, konzervativci, i na desnom ekstremu fašisti. Međutim, koliko god takvi rezultati ukazivali na valjanost samog shvaćanja politički relevantnih stavova, na dosljednost političkih shvaćanja i političkog ponašanja, oni također ukazuju na stvarno postojanje institucionaliziranih političkih alternativa. Vjerujemo da primjena te skale u SAD ne bi značajno razlikovala republikanske od demokratskih birača. Uostalom, već smo ranije naveli neke podatke o tome. U svom istraživanju Eysenck je dobio, što se moglo očekivati, veliku suglasnost između socio-ekonomskog statusa i političkih stavova.

Socio-ekonomski status, odnosno položaj u društvu, na stanovit način određuje strukturu potreba pojedinaca i stavove pojedinaca prema okolini, koji opet djeluju na političko ponašanje. Međutim, pri svemu tome treba voditi računa i o spoznajnom okviru društvenog i političkog realiteta. Svi mi na neki način imamo, kako to Lippman zove, »slike u glavi« o političkom svijetu u kojem živimo. Stalno smo podvrgnuti mnogim činjenicama, od kojih sve ne prihvaćamo, nego mnoge i odbacujemo. Prihvaćene činjenice interpretiramo u skladu s našim spoznajnim okvirom. Jedan je od osnovnih principa psihologije da pojedinac rijetko doživljava svijet onakvim kakav je on stvarno. Osnovni je razlog tom neskladu selektivna uloga stava, koja se sastoji u selekciji činjenice suprotne našim stavovima i interpretaciji u skladu sa stavovima. To ne znači da ljudi vide samo ono što žele vidjeti, već da je ono što vide na stanovit način pod utjecajem onoga što bi željeli vidjeti. Taj psihološki mehanizam ima znatnu ulogu u izbornom ponašanju, jer donekle određuje kako će se vidjeti pojedine partije, kandidati i zbivanja. Veoma je ilustrativan primjer što ga navode Berelson i suradnici. U izborima 1948. u SAD²⁷ republikanski kandidat Dewey suprotstavljao se tome da država kontrolira cijene. Međutim, oni birači koji su podržavali Deweya, a smatrali su potrebnom državnu kontrolu cijena, izjavljivali su (70%) da je i Dewey za takvu kontrolu! Sličan podatak dobiven

²⁶ H. Eysenck »The psychology of Politics« London, 1963.

²⁷ Berelson i sur. cit. rad str. 220—222.

je u vezi s Taft-Hartleyevim zakonom, koji je Dewey podržavao, a Truman odbacivao. To, međutim, nije smetalo biračima da izjavljuju kako je njihov kandidat za, odnosno protiv zavisnosti stava birača. Upravo relativnost percepcija i interpretacija omogućava ravnotežu između orijentiranosti birača, stvarne situacije i ciljeva izabrane alternative. Birači smatraju da njihov kandidat vjeruje u ono u šta i oni vjeruju. Kao što se to često kaže: »To su zaključci na kojima ja temeljim svoje činjenice!« U svakom slučaju, pojedinac se ne ponaša u skladu sa situacijom kakva ona stvarno jest, već kakvom je on doživljava ili, da upotrijebimo Berelsonove riječi, »Ako ljudi definiraju situacije kao realne, one su realne po svojim posljedicama.«²⁸

Osim socio-ekonomskog statusa, primarnih grupa kojima pojedinac pripada, tradicija, određenih potreba i stavova, što sve stvara dispoziciju za određenu vrstu političkog ponašanja, u analizi izbornog ponašanja svakako treba uzeti u obzir i predizbornu kampanju, odnosno propagandu, kojom su biračima na određeni način predstavljeni ciljevi stranke i njezini kandidati. Krajnji je cilj propagandne aktivnosti usmjerenje izbora birača. Kampanja je proces informiranja, ali kao i svako informiranje, usmjereno određenom cilju kojemu teže i drugi, ono je jednostrano i iskrivljeno. Osnovno pitanje, teoretsko i praktično, sastoji se u ustanovljavanju efikasnosti tog procesa, a to je veoma usko povezano s procesom donošenja izborne odluke. Osnovno je pitanje tog aspekta izborne problematike: Kakav je razvoj individualne odluke putem izborne kampanje? Izborna propaganda smatra se jednom od najznačajnijih karakteristika demokratskih političkih sistema, pa nije čudno da su istraživači poklonili dosta napora da ispituju te procese. Osnovni metodološki pristup već je ranije spominjan panel-način u kojem se u određenom nizu vremenskih intervala, na istim ispitanicima, primjenjuje anketa. Međutim, napori nisu urodili velikim rezultatima, s tim da su često bili u suprotnosti s očekivanjima istraživača. Osnovni je nalaz (u ispitivanjima u SAD²⁹) da je u predizornoj kampanji samo mali broj birača promijenio izbor s jedne alternative na drugu. Štoviše, suprotno očekivanjima da su birači koji su promijenili mišljenje najosjetljiviji za razlike među kandidatima, da su najbolje informirani i uključeni u cjelokupni proces, analize su pokazale da su ti birači veoma malo motivirani i da veoma malo znaju o kandidatima.

U predizbornom procesu dolazi do sve konzistentnijih stavova pojedinaca, tako da oni u trenutku donošenja odluke predstavljaju refleksiju političke kompleksnosti neposredne političke okoline pojedinca. Na početku tih procesa postoje neravnoteže, suprotnosti između pojedinih činilaca okoline koji se onda organiziraju u skladu s dominantnim političkim pogledima grupa u kojima se nalazi pojedinac. Oni uključeni u izborne procese izloženiji su utjecajima kampanje, ali zato u njih

²⁸ Berelson i sur. cit. rad str. 231.

²⁹ P. F. Lazarsfeld i sur. cit. rad

Berelson i sur. cit. rad
A. Campbell, P. E. Converse, W. E. Miller, D. E. Stokes: »The American Voter« John Wiley, 1960.

postoji veća strukturiranost i konzistentnost stavova, kao rezultat većeg vanjskog pritiska i motivacije. Na početku političke kampanje manja je povezanost pripadnosti socijalnim grupama i namjeravanog glasanja. Međutim, što je izborna odluka bliža, povezanost je veća. Ta se činjenica može objasniti nepostojanjem socijalne podrške namjeravanu izboru.

Primjena panel-načina omogućila nam je uvid u najrazličitije aspekte socijalne pripadnosti pojedinca, ukazala je na ulogu »spoznajnog okvira« pojedinca (koji smo razmatrali u vezi s percepcijom) i na važnost ranijih orijentacija pojedinca, pa prema tome i na relativnu ulogu propagandne aktivnosti. Naravno, to ne znači da izborna propaganda nema određenu važnost; ako ništa drugo, ona povećava zainteresiranost, pruža informacije određenom krugu pojedinaca koji su onda prijenosnici. Katz i Lazarsfeld to zovu »dvostupačnom komunikacijom«,³⁰ i ta je činjenica zapažena u istraživanju Lazarsfelda i suradnika.³¹ »Ideje često iz radija i novina dolaze do nosilaca utjecaja (opinion leadera), a od njih do manje aktivnog dijela populacije.«

Isto tako treba spomenuti da pri usmjeravanju stavova na neposredne aspekte izborne aktivnosti propaganda možda i nema tako veliku ulogu, ali u djelovanju na dulje vremensko razdoblje njezina se uloga znatno povećava.

³⁰ Katz and Lazarsfeld: »Personal Influence: the part played by people in the flow of mass communication« Glencoe Il. Free Press, 1955.

³¹ Lazarsfeld i suradnici cit. rad